

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ІВАНА
ФРАНКА
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КУРСОВА РОБОТА

З курсу : Психодіагностика

На тему : Особливості формування гендерної ідентичності у дівчат в
юнацькому віці

Виконала :

Студентка 53 групи

Соціально- психологічного факультету

Заочної форми навчання

Кондрашова Олена Миколаївна

Перевірив : Опанасюк О.Г.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти досліджуваної проблематики	6
1.1. Психологічні особливості підліткового віку	6
1.2. Проблеми гендерної ролі і тендерного стереотипу у сучасному суспільстві.....	8
1.3. Теоретичні засади і особливості формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці.....	11
РОЗДІЛ 2. Практичне дослідження особливостей формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці.....	13
2.1. Обґрунтування психологічного дослідження особливостей формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці.....	13
2.2. Розробка та проведення діагностичного дослідження.....	17
2.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	19
РОЗДІЛ 3. Шляхи покращення умов формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці	25
3.1.Планування та проведення психологічної корекції	25
3.2. Аналіз та інтерпретація контрольного експерименту.....	26
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31
ДОДАТКИ.....	34
Додаток 1. Тренінг «Програма формування фемінного стилю поведінки в дівчат юнацького віку»	34

ВСТУП

Актуальність теми. Ідеологічно до поняття андрогінії примикає поняття гендер. І те й інше припускає "викорінення стереотипів ієрархічності, дискримінації, асиметрії і позначає принципово новий, сучасний підхід до інтерпретації суспільних і особистих проблем". У довідкових виданнях по філософії поняття гендер визначається як термін, уведений феміністами з метою виділення соціального аспекту розходження статей.

Якими б не були людські суспільства, – примітивними чи розвинутими, осілими чи кочовими, класовими чи докласовими, войовничими чи миролюбними, багатими чи бідними, – усіх їх об'єднує незаперечний факт наявності в соціальній структурі двох найбільших категорій людей – чоловіків і жінок, а також те, що в культурі суспільства є сукупність ідей, ставлень, норм, моделей поведінки, традицій, які передаються від покоління до покоління, ціннісних уявлень про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, які соціальні статуси посідати, які соціальні ролі відігравати.

Метою даної роботи є дослідження особливостей формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці.

Об'єктом даної роботи є підліток як учасник відносин.

Предметом даної роботи є особливостей формування гендерної ідентичності.

Для отримання необхідних результатів на емпіричному та теоретичному рівнях були застосовані такі **методи дослідження**, як абстрагування, аналіз та синтез, гіпотеза та припущення, історично-порівняльний метод.

Вивчення проблем підліткового віку, яким присвячені праці М.А. Алемаскіна, Л.С. Виготського, Л.І. Казміренко, І.С. Кона, М.В. Костицького, О.Є. Лічка, В.М. Оржеховської, К.О. Савонько, С.А. Тарарухіна, Д.І. Фельдштейна та ін. свідчить, що підлітковий вік, насичений бурхливими біологічними зрушеннями і, як наслідок, сповнений протиріччями,

невпевненістю та прагненням довести свою приналежність до світу дорослих, зумовлює формування відчуття незахищеності, „відкритості” перед негативними зовнішніми впливами.

Доцільність поглибленої комплексної розробки зазначеної проблеми обумовлюється, насамперед, особливою складністю самого об’єкта дослідження. Проблема також полягає, на наш погляд, в тому, що зусилля педагогів та психологів лише незначною мірою впливають на статистику.

Практичне значення отриманих результатів роботи полягає у тому, що в ній сформульований ряд конкретних пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства, які можуть бути використані в процесі впливу на підлітків у процесі формування їх гендерної ідентичності.

Написання даної роботи передбачає виконання наступних **завдань**:

- дослідження теоретичних аспектів досліджуваної проблематики;
- практичне дослідження особливостей формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці;
- пошук шляхів покращення умов формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти досліджуваної проблематики

1.1. Психологічні особливості підліткового віку

У підлітковому віці відбувається перехід від дитинства до дорослості. За теорією розвитку особистості Еріксона, у якій виокремлюється 8 стадій психосоціального розвитку, підлітковому віку відповідає 5 стадія розвитку особистості. Це вік, коли завершується дитинство, інтенсивно формується ідентичність, базуючись на запереченні та бунті. Вчений називає цей вік віком фізичної зрілості і соціальної незрілості. Дитина значно раніше стає дорослою у фізичному плані, ніж здатною брати на себе соціальні ролі дорослих. Для цього віку характерна емоційна неурівноваженість. Підліток, який щойно переступив вік дитинства, ще немає надійної опори. У стресових ситуаціях він часто повертається до надійної ролі дитини, яка залежна від батьків. Та йому соромно цієї залежності. Намагаючись ствердити свою незалежність, підліток стає непоступливим, різким і навіть грубим у стосунках з батьками [3, с. 217].

У цей час на долю батьків та вчителів лягає велике психологічне навантаження, вони мають навчитися розумно реагувати на зміни у взаєминах з підлітком, щоб, з одного боку, надати йому незалежність, до якої він прагне, а з іншого – не втратити реального контролю над його поведінкою, втримуючи її у розумних межах.

Найважливішим новоутворенням підліткового віку є становлення самосвідомості, формування самооцінки і появою прагнення до самовиховання. Підліток починає відчувати себе дорослим, намагається бути і вважати себе ним.

Цю особливість називають почуттям дорослості, яке полягає в тому, що підліток заперечує свою приналежність до дітей, але у нього ще немає відчуття істинної, справжньої дорослості, хоча є потреба у визнанні його дорослості оточуючими. Почуття дорослості – специфічне новоутворення

самосвідомості – стрижнева особливість особистості, яка виражає нову життєву позицію підлітка щодо себе, щодо людей і світу, визначає зміст та спрямованість його соціальної активності.

Почуття дорослості може виникати з двох причин: а) усвідомлення і оцінка зрушень у фізичному розвитку і статевому дозріванні (цьому сприяє акселерація, яка створює умови для швидшої появи нового самовідчуття та самооцінки), б), соціальне джерело: дитина у взаєминах з дорослими об'єктивно не займає становища дитини, а включається у трудову діяльність, виконує серйозні обов'язки, коли характерна рання самостійність дитини

У психічному розвитку підлітка основна роль належить встановленню системи соціальних взаємовідносин з оточуючими. Розвиток соціальної дорослості – це розвиток готовності дитини до життя у суспільстві дорослих в якості його повноправного члена. Соціальна незрілість дитини, його залежність від дорослих визначає його становище соціальної нерівності у відносинах з дорослими, їх ставлення до підлітка як до “маленького”

Підлітки вже не хочуть виконувати попередні вимоги, ображаються і протестують, коли їх контролюють, карають, не вислухають, не розуміють, не рахуються з інтересами. Їх перестають задовольняти відносини з дорослими [24, с. 235-236].

Підсумовуючи усе вищесказане, ми приходимо до висновку, що підлітковий вік є важливою ланкою між дитинством і дорослістю. Від того, наскільки вдало підлітки пройдуть цей період, здолають кризи, залежить їх належний психічний розвиток к подальшому. Проблема кризи підліткового віку є складною, і розкриваючи її, потрібно виходити із єдності біологічних змін, що настають в організмі підлітка; змін у соціальних умовах його життя, його взаємин з ровесниками, дорослими і погляду на самого себе.

1.2. Проблеми гендерної ролі і тендерного стереотипу у сучасному суспільстві

Проблеми гендерної ролі гостро стоїть у сучасному суспільстві. Адже набувають поширення різні форми розмивання границь чоловічих і жіночих ролей. Це характерно видно в поведінці, одязі. З'явився навіть термін "унісекс", що характеризує моду, позбавлену статевих відмінностей. Але часто послаблення статевої ідентичності є причиною багатьох проблем людини, що пов'язані з труднощами міжстатевих контактів, невмінням створити сім'ю, хибами у вихованні дітей тощо.

По-друге, гендерні ролі тісно зв'язані зі статево-рольовими девіаціями. І більшість з цих проблем пов'язані з порушеннями сексуальних та гендерних ролей. Розглянемо детальніше іншу проблему – гендерних стереотипів.

Гендерні стереотипи – це механізми, що забезпечують закріплення і трансляцію гендерних ролей від покоління до покоління [2, с. 15]. Гендерна соціалізація починається з моменту народження дитини та встановлення її біологічної статі. Саме біологічна стать дає напрямок у вихованні дитини. Дівчинку виховують так, як “прийнято” виховувати дівчат і чекають від них відповідної поведінки. Хлопчика виховують так, як “прийнято” виховувати хлопців і також чекають від них відповідної поведінки. Перше осмислення свого “я” проходить саме на гендерній основі: дитина ідентифікує себе з відповідною біологічною статтю. Отже, дитина бере на себе виконання відповідних гендерних ролей, які відображають чіткі соціальні очікування та проявляються в поведінці. Ці ролі є соціальними та нормативними. Вони визначають диференціацію діяльності, статусів та обов'язків особистості в залежності від її статевої приналежності. Гендерні ролі, в силу своєї соціальності, завжди пов'язані з відповідною нормативною системою, яка засвоюється особистістю. І потім вже засвоєну нормативну систему, засвоєну гендерну роль особистість переломлює в своїй свідомості та поведінці.

Гендерна “нормативна” система функціонує через ряд стереотипів – стандартних моделей поведінки, які напрацьовані у суспільстві і базуються на відповідному тлумаченні понять “чоловіче” і “жіноче”. Гендерні стереотипи справляють великий вплив на процес соціалізації як дитини, так і дорослої людини, визначають напрямки соціалізації.

Цією проблемою займалися і займаються багато відомих західних, російських та українських психологів і соціологів, таких як Л.Колберг, Е.Маккобі, К.Джеклін, А.Ерхард, С.Бем, Н.Смелзер, І.Кленіна, М.Арутюнян, М.Баскова, Н.Лавриненко, Т.Гурко та інші. Вчені виділяють *три умовні групи гендерних стереотипів*. Перша група стереотипів базується на відповідних уявленнях про психологічні риси та якості особистості чоловіків та жінок - стереотипи “maschile – feminnile”. Згідно з цими стереотипами чоловіки та жінки є протилежностями. Чоловікам приписується активне, творче начало, здатність вирішувати проблеми, застосовувати розвинуте логічне мислення та власну компетентність. Жіноче ж начало – природно-репродуктивне і тому жінка повинна бути покірною, залежною, емоційною.

В основу виокремлення другої групи стереотипів покладені соціальні начала. Дана група стереотипів закріплює професійні ролі чоловіків і жінок. Для жінки головними є ролі сімейні (жінка, мати, господарка), а для чоловіків – ролі професійні.

До третьої групи гендерних стереотипів вчені відносять стандартизовані уявлення, які пов’язані з відмінностями у змісті праці – жіночої та чоловічої. Місце жінки - у сфері виконавчої та обслуговуючої праці, чоловіка - у сфері інструментальної праці, тобто творчої [7, с. 94-95].

Усі три групи стереотипів тісно переплетені між собою, мають міцні позиції в суспільстві, а тому суттєво впливають на нього. При цьому вплив є прихованим і тому дуже важко піддається коригуванню.

Більш загально розглянути вплив гендерних стереотипів на сімейне життя можна крізь аналіз чоловічих та жіночих сімейних ролей. Зміст цих ролей визначається не лише історичним і культурним контекстом, але й

значною мірою гендерними стереотипами, які панують в соціальному середовищі тієї чи іншої людини.

Гендерні стереотипи мають і негативні наслідки, які найкраще можна простежити через аналіз гендерних проблем професійних відносин. Йдеться про стереотипи, які пов'язані зі змістом праці, кар'єрою жінок.

Стереотипи дуже повільно змінюються, але така тенденція у сучасних суспільствах існує: стереотипи фемінності–маскулінності вже не такі полярні та чітко окреслені, як півстоліття тому. Змінюється й ідеал «істинної жіночності», якому в XIX ст. були властиві шляхетність, благочестивість, покірливість, відданість чоловікові. Правда, й тепер ці якості оцінюються високо та становлять ядро чоловічого розуміння жіночності. Водночас у жіночій свідомості з'явилися нові риси: інтелектуальність, енергійність, підприємливість. Сучасна жінка ширше розуміє своє соціальне призначення, не обмежується лише функцією материнства. Стереотипи маскулінності теж не залишаються без змін. Традиційна маскулінність на передній план висувала фізичну силу, нестриманість у вияві «соціальних почуттів» – гніву, агресії – функціональне ставлення до жінки тощо. Сучасна маскулінність віддає перевагу інтелекту, а не фізичній силі, вимагає виявлення ніжності, такту, стриманості. Послаблення гендерних стереотипів розширює можливості індивідуального самовибору, внаслідок чого виграють і особистість, і суспільство. Та більшість сучасних суспільств є патріархальними, у них домінує саме маскулінна культура, яка виправдовує чоловіче домінування.

Сучасна тендерна політика розвивається за такими напрямками: рівноправність у зайнятості та навчанні; сервісний контроль за дітьми; контроль за народжуваністю, методами контрацепції та штучного переривання вагітності; юридична та фінансова незалежність жінок; протидія сексуальному гнобленню та чоловічому насильству.

Жіночий чинник є значним у сучасній картині світу, вимагає переосмислення засад цивілізації. На передній план виступають принципово

нові проблеми визначення місця жінки в сучасному світі, без розв'язання яких неможливий подальший прогрес людства [24, с. 57].

1.3. Теоретичні засади і особливості формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці

Гендерна ідентичність – ідентичність, яка характеризує людину з точки зору її належності до чоловічої або жіночої статі, усвідомлене прийняття нею взірців мужності і жіночності в культурі [7, с. 112]. Гендерна ідентичність – це реальне оволодіння особистістю чоловічою чи жіночою роллю, досягнення певного рівня статевої самосвідомості та ідентифікації [28, с. 34]. Таким чином, набуття гендерної ідентичності, у першу чергу, пов'язане з процесом усвідомлення і не є результатом навіювання, зовнішнього впливу стереотипів.

Ш. Берн описує чотири стадії становлення гендерної ідентичності: гендерну ідентифікацію (віднесення дитиною себе до тієї чи іншої статі); гендерну константність (розуміння, що гендер постійний і змінити його не можна); диференційне наслідування (бажання бути найкращим хлопчиком чи найкращою дівчинкою); гендерну саморегуляцію (дитина сама починає контролювати свою поведінку, використовуючи санкції, які вона вживає до самої себе) [2, с. 62-63].

Юнацький вік є чи не найвідповідальнішим і найскладнішим періодом життя особистості. Шлях юнацького розвитку – це шлях соціалізації й засвоєння нових соціальних ролей, нерідко поєднаний з непевністю, непослідовністю, конфліктами та іншими труднощами рольового вибору. Це етап формування почуття ідентичності на „противагу рольовій невизначеності особистісного Я. Молоді люди мусять засвоювати нові соціальні ролі на основі вкрай обмеженого життєвого досвіду. Головні з цих

ролей – ролі чоловіка і жінки, виконання яких може бути успішним тільки тоді, коли це відповідає соціальним очікуванням. Таким чином в юнацькому віці відбувається усвідомлення себе як представника чоловічої чи жіночої статі – гендерна ідентичність.

У своєму розвитку гендерна ідентичність проходить дві стадії: первинну і вторинну. Вторинна стадія припадає на підліткові та юнацькі роки – так звана вторинна статева ідентифікація. Підліткова ідентичність стає центральним компонентом самосвідомості. Особливу роль у процесі статевого усвідомлення відіграє наслідування взірців (моделей). Статевотипізовані дівчата більшою мірою прагнуть наслідувати стереотипні взірці маскулінності-фемінінності, вибираючи моделі частіше серед героїв засобів масової інформації. У дівчат пристрасне бажання відповідати сучасному взірцю фемінінності – „90 х 60 х 90” може набути гіпертрофованих форм і вилитися в таке захворювання, як нервова анорексія.

Прагнення відповідати соціальним очікуванням, пов’язаним з різного ступеня значущості професійної діяльності і кар’єри для жінок, спонукає дівчат у професійному виборі нехтувати своїми нахилами, здібностями, інтересами, і вибирати типово жіночі професії, пов’язані з виконанням обслуговуючих функцій. Як відомо, навіть здібні до точних наук дівчата досить рідко вступають до технічних вузів.

Отже, гендерне Я залежить від того, які образи, стилі життєдіяльності дівчатам нав’язуються сім’єю, школою, друзями. Саме у юнацькому віці це відіграє особливу роль.

Становлення гендерної ідентичності дівчат у юнацькому віці не обумовлено прямо й безпосередньо наявністю гендерної ролі та включених до неї соціальних стереотипів, уявлень, очікувань. Вони повинні стати засобами усвідомлення власної половой приналежності та гендерної ідентичності, тобто із зовнішнього, "заданого" соціумом, і культурою плану перейти до рівня внутрішнього, індивідуально-осмисленого прийняття гендерної ролі й відповідних їй установок.

РОЗДІЛ 2. Практичне дослідження особливостей формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці

2.1. Обґрунтування психологічного дослідження особливостей формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці

Для проведення нашого дослідження нами було використано наступні психологічні методики:

1. Методика «Маскулінність і фемінність» Т.Л. Бессонової;
2. Тематичний апперцептивний тест (ТАТ) Г. Мюррея.

Методика «Маскулінність і фемінність» Т.Л. Бессонової

«Міф» – модифікована методика дослідження ступеня вираженості маскулінності та фемінності (по С. Бем і Т.Л. Бессонової). Методика дозволяє встановити індивідуальний ступінь вираженості (у тестових балах) фемінності, маскулінності, андрогінності, визначити суб'єктивне відношення особистості до свого «реального» та «ідеального» рівня розвитку цих рис, виявити суб'єктивні уявлення про статеві рольові норми і сексуальних партнерів, яким віддається перевагу. Крім того використовувалася процедура розрахунку семантичної близькості між вимірювальними конструктами («Я-реальне», «Я-ідеальне», «Чоловік повинен бути...» і т.п.) в тестових одиницях, що дозволяє визначати ступінь їх суб'єктивної значущості.

В літературі неодноразово наголошувалося, що тест BSRI (Bem Sex-Role Inventory) відноситься до найефективніших методів дослідження статевої ідентичності й дозволяє розглядати цілісну систему статевої самосвідомості: статеворольову ідентичність, стереотипи і поведінку, а також статеворольові та сексуальні переваги. Даний тест, як і оригінальна методика, включає шкали фемінності й маскулінності, а також буферну шкалу загальних якостей (андрогінності).

Андрогінність особистості характеризується середньовираженими і достатньо урівноваженими показниками і за шкалою маскулінності і за шкалою фемінності.

Тест заснований на класичній структурі «я-концепції» і дозволяє аналізувати цілий ряд її складових. «Я-реальне» – найглибша, базова статева ідентичність, що відображає те, що означає особистість людини, як представника певної статі, для самого себе.

«Я-ідеальне» – набір індивідуальних уявлень чоловіків і жінок про бажані зразки поведінки.

«Я-дзеркальне» – сукупність суб'єктивних уявлень чоловіків, жінок про те, якими їх бачать інші.

Вербальний стимульний матеріал припускає звернення до ментальних, маскулінних структур особистості, а напівпроективний характер методики – до афектних, фемінних структур особистості. Вченими Н.В. Дворянчиковим і А.Н. Герасимовим були запропоновані додаткові шкали, що дозволяють розвести «я-рефлексію» на дві його складові: перше – демонстроване для чоловіків, і друге – демонстроване для жінок, що може бути віддзеркаленням зміни «я» в ситуації з різним статевою рольовим складом; це також дозволяє співвіднести ці образи з глибиннішими і стійкішими утвореннями (близькість до «я-ідеального»).

Крім того, в цьому методі ними були введені додаткові шкали («чоловік повинен бути...», «жінка повинна бути...»), що дозволяють досліджувати індивідуальну навантаженість статевою рольових норм суб'єктів і аналізувати специфіку впливу цих норм на статево рольову поведінку і на реальну оцінку своїх статевою рольових якостей (а саме – співвідношення цих ролевих норм з «я-ідеальним» і з «я-реальним» випробовуваного).

При обробці результатів робиться підрахунок профілю маскулінності/фемінності по кожній з категорій. Особлива увага при цьому надається аналізу семантичної близькості між різними образами «Я» і складовими статевою рольової ідентичності в рамках психологічного простору маскулінності/фемінності.

Структурний аналіз проводиться шляхом розрахунку семантичної близькості (у тестових одиницях простору маскулінності/фемінності) між

утворюючими статевої самосвідомості. Наприклад, близькість образів «Я-ідеальне» і «Чоловік повинен...» мабуть свідчити про значущість для випробовуваного образу чоловіка, про включеність чоловічого статеворольового стереотипу в систему статеворольових переваг.

Змістовний аналіз дозволяє визначити пропорцію М/Ф складових (маскулінності/фемінності) в кожному з образів («Я-реальне», «Я-ідеальне»), диференціювати статеворольові установки в різних структурах статевої самосвідомості. Таким чином, методика дозволяє розглядати цілісну систему статевої самосвідомості:

1. Статеворольова ідентичність – уявлення про типовість для статі своєї поведінки або функцій, що виражаються як узагальнені думки про мужність або жіночність, (пропорція маскулінності/фемінності «Я-реального»);

2. Статеворольові стереотипи – уявлення про поведінку і функції, що характеризують чоловіків або жінок в даному суспільстві (пропорція М/Ф в образах "Чоловік повинен бути +", "Жінка повинна бути +");

4. Статеворольові переваги – цінності індивіда відносно стереотипної або корелюючої з ним поведінки тієї або іншої статі, відповідність ціннісних структур нормативним (пропорція М/Ф "Я-ідеального", співвідношення образів "Я - ідеальне" і "Чоловік повинен бути...");

5. Сексуально-статеві переваги – цінності індивіда відносно представника іншої статі, диференційована психосексуальних орієнтацій, відповідність психосексуальних орієнтацій статеворольовим стереотипам протилежної статі.

Тематичний апперцептивний тест (ТАТ)

ТАТ – методика комплексної глибинної психодіагностики особистості, відноситься до категорії проєктивних методів. Матеріал ТАТ є набором таблиць з чорно-білими фотографічними зображеннями на тонкому білому матовому картоні. Задача випробовуваного полягає в складанні сюжетних розповідей на основі змальованої на кожній таблиці ситуації. ТАТ був розроблений в другій половині 1930-х рр. в Гарвардській психологічній

клініці Г. Мюрреєм і його співробітниками. Спочатку ТАТ задумувався як методика для дослідження уяви. В міру його застосування, з'ясувалося, що діагностичні відомості, отримувані з його допомогою, виходять далеко за рамки цієї області. Класична схема інтерпретації ТАТ розроблена Мюрреєм, в основному була спрямована на аналіз потреб. Іншими авторами були розроблені декілька десятків альтернативних схем інтерпретації, що набули більш менш широкого поширення.

Результати ТАТ при умілому застосуванні й інтерпретації дозволяють дати розгорнену характеристику глибинних тенденцій особистості, зокрема її потреб і мотивів, відношення до світу, рис вдачі, типових форм поведінки, внутрішніх і зовнішніх конфліктів, особливостей протікання психічних процесів, механізмів психологічного захисту. Можна також робити висновки про рівень інтелектуального розвитку, про наявність ознак тих або інших психічних порушень, хоча ставити клінічний діагноз на підставі одних тільки даних ТАТ не можна.

ТАТ використовується також в дослідницьких цілях як інструмент фіксації тих або інших особових змінних (найчастіше мотивів). Головним достоїнством ТАТ є глибина і різноманітність діагностичної інформації, яку дозволяє отримати цей метод, а основним недоліком — трудомісткість процедури проведення обстеження й обробки та аналізу результатів. У розповідях ТАТ безпосередньо відображається індивідуальний образ світу обстежуваного. Образ світу виступає джерелом суб'єктивної визначеності, що дозволяє однозначно сприймати об'єктивно неоднозначні ситуації. Виникаюча на основі образу світу в конкретній ситуації система апперцептивних очікувань впливає на зміст сприйняття і уявлень, породжує ілюзії і помилки сприйняття, а також визначає характер сприйняття неоднозначних стимулів так, щоб актуально сприйманий або представлений зміст відповідав цілісному образу світу, структуруючим його смисловим структурам і витікаючим з нього інтерпретаціям, атрибуціям і прогнозам щодо даної ситуації, а також актуальним смисловим установкам.

Знаючи особливості сприйняття людиною тих або інших сторін дійсності або ж односторонньої інтерпретації їм об'єктивно неоднозначних подій і ситуацій і приписуючи причину цих особливостей або інтерпретацій стійкому образу світу, що склався у нього, можна "обчислити" життєві значення для нього тих або інших людей, ситуацій і обставин і на цій основі передбачити реальну поведінку його в подібних обставинах, яке зовні може не співпадати з вчинками героїв його розповідей. Цим і обумовлена діагностична цінність ТАТ.

Отже, обрані нами методики цілком відповідають меті нашого дослідження.

2.2. Розробка та проведення діагностичного дослідження

Дослідження було проведено в групі дівчат юнацького віку (18-19 р.). В дослідженні брали участь 10 піддослідних.

Мета проведення експериментального дослідження: виявити тип сформованості гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці.

Завдання експерименту:

- провести діагностичне дослідження;
- визначити ступінь вираженості маскулінності та фемінності;
- скласти таблицю 2.1, з результатами експерименту.

Обстановка під час тестування. Тестування проходило в доброзичливій атмосфері, із смаком підібрана обстановка так само важливі як стать, вік, манери і особистість дослідника – все це сприяє розкріпаченню, енергійності і спрямованості розвитку фантазії випробовуваного.

При досліджуванні піддослідних методикою «Міф» випробовуваним була надана така інструкція: «Відзначте в нижченаведеному списку ті якості, які, на вашу думку, є у вас».

Як стимульний матеріал виступав недостатньо структурований набір з 21 прикметника (7 з них відображають маскулінні якості, 7 – фемінні, 7 – нейтральні), кожним з яких піддослідним необхідно було закінчити пропозицію і оцінити вислів, який вийшов, за міру вираженості, що надалі шкалується по балах і дозволяє представити розташування виділених "я-образів" в просторі маскулінності-фемінності.

Якщо значення фемінності перевищують 17 балів, а показники маскулінності – нижче за цю межу, такий тип особистості називається фемінним; якщо маскулінність вища, а фемінність нижче 17 балів, тип ідентичності позначається терміном маскулінний. Якщо обидва показники вищі за норму, то вони відповідають андрогінному типу. Низькі значення за обома показниками характеризують недиференційований тип ідентичності.

При діагностуванні методикою «Тематичний апперцептивний тест» (ТАТ) суб'єкт сідав в зручне крісло відповідно до вимог технології проведення тесту, спиною до експериментатора. Потім зачитувалася інструкція:

«Цей тест на уяву, однієї з форм інтелектуальної діяльності. Я збираюся показати вам декілька малюнків по черзі, а ваша задача придумати настільки хвилюючу розповідь, наскільки це взагалі можливо. Розкажіть, що передувало подіям, зображеним на малюнку, опишіть, що відбувається в даний момент, що відчувають герої і про що думають. Після, розкажіть про наслідки даної ситуації. Говоріть ваші думки вголос так, як вони приходять до вас у голову. Ви зрозуміли? Оскільки ви маєте п'ятдесят хвилин на десять картинок, ви можете приділити всього по п'ять хвилин на кожну розповідь. Ось перша картинка».

Тест застосовувався по стандартній процедурі: піддослідному пропонувались сюжетні малюнки (20 таблиць) по кожній з них потрібно було скласти розповідь. До уваги бралася часова перспектива – минуле, теперішнє та майбутнє. Після запису кожна розповідь досліджуваних детально аналізувалась. Особлива увага приділялась головному герою опису.

2.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Застосувавши на практиці методику «Маскулінність і фемінність» Т.Л. Бессонової, яка була описана нами вище ми отримали такі результати:

Таблиця 2.1. Результати дослідження по методиці «МіФ»

№	П.І. піддослідного	Типи ідентичності			
		фемінний	маскулінний	андрогінний	недиференційований
1.	Дарина В.	-	+	-	-
2.	Тетяна К.		-	-	+
3.	Олена Є.	+	-	-	-
4.	Антоніна З.	-	-	-	+
5.	Настя К.	+	-	-	-
6.	Віолетта Л.	-	-	+	-
7.	Оксана Г.	-	-	-	+
8.	Світлана Л.	+	-	-	-
9.	Ірина З.	-	-	+	-
10.	Лідія А.	-	+	-	-

За критерії було взято такі типи ідентичності:

1. Фемінний – комплекс психологічних особливостей, традиційно приписуваних жінці.
2. Маскулінний (мужність) є комплексом характеристик поведінки, можливостей і очікувань, що пред'являються суспільством до чоловіка.
3. Андрогінний – явище, при якому людина проявляє одночасно (необов'язково в рівній мірі) і жіночі і чоловічі якості; психологічна андрогінність виявляється за високими

показниками одночасно і за шкалами маскулінності (уподібненню чоловіку) і по фемінності (уподібнення жінці); андрогінність в зовнішньому вигляді є поєднанням чоловічих і жіночих ознак.

4. Недиференційований тип ідентичності означає, що особистість ще не визначилась.

В таблиці під знаком «-» слід розуміти несформованість даних типів, а під знаком «+» достатню сформованість.

Відповідно до таблиці маємо такі результати:

Фемінний тип ідентичності мають – 30 % дівчат в юнацькому віці;

Маскулінний тип – 20 %;

Андрогінний – 20 %;

Недиференційований тип ідентичності – 30 % .

Таким чином, отримані дані дають підстави стверджувати, що у більшості досліджуваних дівчат в юнацькому віці не сформований фемінний тип ідентичності.

Для визначення в дівчат особистісних якостей, які характеризують змістову сторону гендерних схем, було здійснено дослідження структури образів чоловіка і жінки в уявленнях піддослідних. Контент-аналіз матеріалів, отриманих за допомогою цих методик, виявив, що статевої ролі в уявленнях та вимоги, висунуті піддослідними до однолітків своєї та протилежної статі, до жінок і чоловіків, цілком вписуються в стереотипні уявлення про жіночу та чоловічу ролі. Було виявлено, що в групі дівчат механізм статевої ідентифікації тісно пов'язаний з особливостями спілкування, їх гендерна поведінка диктується групою, до якої належить молода людина. Набір позитивних рис, які піддослідні цінують у представників своєї та протилежної статі, в уявленнях дівчат збігається зі стереотипами фемінності та маскулінності.

Отримані результати діагностичної методики «Маскулінність і фемінність» Т.Л. Бессонової, свідчать про необхідність створення спеціально

побудованої соціально-психологічної корекційної програми щодо розвитку статеворольової ідентифікації піддослідних дівчат.

Для підвищення зовнішньої валідності дослідження були використані результати, отримані за допомогою ТАТ. Аналіз даних проводився по трьох критеріях: «відношення до батьків», «почуття батьків по відношенню до дитини», «комунікативні стратегії батьків».

По критерію «відношення до батьків» ні в підлітковому, ні в юнацькому віці не знайдено явної негативної оцінки дітьми своїх батьків. В основному почуття дітей по відношенню до дорослих позитивні, а поведінка батька і матері розглядається як розумна, доцільна, підтримуюча або контролююча. Навіть в тих випадках, коли батьки примушують своїх дітей до різних занять (наприклад, до гри на музичному інструменті), діти оцінюють таке відношення до себе як аффіліативне.

Проте випадки вираження почуття образи на батьків зустрічаються. Образа є слідством байдужості батьків і сприяє наростанню взаємного відчуження, емоційної холодності й пустоти. Передумовою відчуженої позиції матері та батька можуть бути помилкові уявлення дорослих про винятково важливу роль однолітків в житті їх дітей і незначності власного впливу. Подібні установки приводять до порушення балансу у відносинах між людьми різного віку та до уповільнення передачі досвіду від покоління до покоління. Рівень потреби дитини в здійсненні спонтанної активності еквівалентний її очікуванням, пов'язаним з накладенням розумних обмежень на таку активність. І якщо дорослий не виконує цих функцій, виникає загроза, підвищення внутрішньої напруги, що розряджається вже не спонтанною, а імпульсною, неконтрольованою активністю.

В дівчат відношення до матері істотно відрізняється від емоційного відношення до батька. В дівчаток спостерігаються опосередковані (схожі на триадні) люблячі відносини з матір'ю. Третім альтернативним об'єктом виступає не батько, а інша жінка – бабуся, сестра, няня. Позиція матері отожднюється як примиряюча, підтримуюча, вичікуюча, контролююча. Батько

в розповідях дівчаток або відсутній, або так само, як мати, виступає третім альтернативним об'єктом у відносинах двох персонажів, частіше чоловіки та жінки (наприклад, чоловіка і дружини), виконуючи функції справедливого судді.

Другий критерій – «почуття батьків по відношенню до дитини» використовувався для виявлення наявності або відсутності взаємного емоційного контакту дівчат з матір'ю і батьком. Результати аналізу протоколів ТАТ показали, що відношення батьків до дітей в цілому емоційне позитивне. Проте мати більше жаліє і сподівається, виражаючи пасивні емоції, а батько любить і виявляє цікавість до дитини, займаючи емоційно активну позицію.

Відмінність переживань батька і матері полягає не тільки в різних по інтенсивності емоційних реакціях, але і в наочному характері емоцій. Почуття матері тільки констатують наявність проблеми, лише частково компенсуючи її. Ознаками компенсації виступають підвищена увага до дитини (ретельніший, ніж звичайно, догляд за ним), часте годування, здійснення контролю за відпочинком дитини, перш за все за її сном. Статусні можливості батька виявляються в розумінні суті проблеми та в пошуку способів її розв'язання. Найсприятливішим рішенням питання є обговорення і організація сумісних з дитиною інтелектуальних і практичних дій, розширення кола можливостей, знаходження альтернатив.

Компенсаторність діади "мати-батько" створює основу для розвитку самостійно мислячої особистості, здатної використовувати досвід батьків в ході прийняття і реалізації самостійних рішень. Порушення внутрішньосімейного балансу на користь материнської лінії приводить до підвищення рівня фрустрації й наростання надкомпенсаторних реакцій, а його зрушення в бік батьківської лінії – до ослаблення емоційного контролю.

Третій критерій – «комунікативні стратегії батьків» – був вибраний для відповіді на основне питання дослідження про вплив батьків на психічний розвиток дитини, зокрема на формування гендерної ідентичності. Результати

аналізу розповідей ТАТ дозволили виділити декілька комунікативних стратегій, що характеризують чоловічу поведінку.

1. Стратегія прямої передачі готового розв'язання дочці («Дочка і батько розмовляють; батько думає, що дочці теж треба подумати. В батька більше досвіду, він передає цю думку дочці, він її любить, вони одне ціле»).

2. Агресивна стратегія («Батько-мафіозі, з ним жарти погані, він уб'є дочку, оскільки вона не послухалася; батька посадять у в'язницю»),

3. Стратегія відчуження («Тата немає, він пішов на війну»).

4. Стратегія непрямой трансляції знань і умінь («Батько – польовий лікар, він робить операцію матері, а дочка спостерігає за тим, як працює батько»; «Двоє людей вирішують питання; літня людина трошки сміється, але не із злим наміром, а іронічно, з тим, щоб молода людина сам знайшла помилку»).

5. Стратегія опосередковування діадних відносин («Батько втручається в сварку, дочка незадоволена цим, виказує батькові, а батько переконує дочку, він делікатна та тверда людина»).

6. Стратегія диференціації ролей («Матір говорить дочці про те, як повинна поводитися жінка, вона повинна бути слабкою»).

Виділені стратегії зустрічаються в різні періоди розвитку особистості, проте перші три – частіше в період пубертата, а останні – в період пізньої юності.

На відміну від впливу батька, позиція матері полягає в прийнятті дитини в цілому, переживаючи за яку вона лише констатує наявність проблеми, не завжди вирішуючи її. Типовими материнськими стратегіями є:

1. Безумовне прийняття своєї дитини («В дочки проблема, мама заспокоює її, все буде добре»),

2. Допомога у встановленні добрих відносин дочки з іншими людьми («Мама намагається примирити старшого сина з братом і сестрою»).

3. Контроль за поведінкою дочки («Мати суворо стежить за дитиною, перевіряє чи робить вона уроки, але лаятися не буде, вона добра»).

В цілому аналіз результатів, одержаних за допомогою ТАТ, дозволив підтвердити дані «МіФ» про те, що жіноча (материнська) позиція полягає в здійсненні інтеграційної синтезуючої функції, а чоловіча (батьківська) – в диференціації і зіставленні особливостей ситуації з можливостями дитини, в реалізації аналітичних стратегій.

Отже, в період юнацтва відбувається прийняття гендерної ідентичності (для дівчат – фемінної, для хлопців – маскулінної), відповідно біологічній статі або не відповідно їй. Одна третя частина вибірки дівчат залишається недиференційованою по ознаках.

РОЗДІЛ 3. Шляхи покращення умов формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці

3.1. Планування та проведення психологічної корекції

Для проведення психологічної корекції ми обрали тренінг: «Програма формування фемінного стилю поведінки в дівчат»

Задачі тренінгу:

1. Визначити, що таке маскулінний і фемінний тип поведінки.
2. Показати переваги фемінного типу поведінки для жінок.

Умови проведення:

Тренінг можна проводити із старшими підлітками і дорослими.

Він включає 12 занять протяжністю 1,5 години. В зв'язку з громіздкістю тренінгу наводимо лише перші два заняття (Дод.1).

Тренінг проходив один раз в тиждень по 1,5 години. В тренінгу брали участь десять дівчат. Заняття склалися з двох частин. Перша включає рухомі вправи танцювального типу, що дозволяють розкріпачити тіло, проявити і звільнити свої емоції, що необхідно і властиво жінці, оскільки для неї емоційний світ більш значимий, ніж для чоловіка. Друга частина складається з теоретичного блоку і вправ, що дозволяють закріпити отримані знання.

В ході тренінгу використовуються активні методи навчання (дискусії, ролеві ігри, прийоми арт-терапії). Робота проводиться як в групі в цілому, так і в малих групах, в парах і індивідуально. Основною формою організації простору є коло, так щоб кожен учасник міг бачити всіх. У ході тренінгу обов'язково використовуються гендерно-орієнтовані вправи, розминки, які розвивають гендерну чутливість учасників тренінгу й підвищують активність і працездатність учасників.

Запропоновані методи вербального і невербального спілкування та інші вправи розвивають інтуїтивне розуміння емоційного стану іншої людини і самого себе, що також більш властиве фемінному типу.

Пропонований тренінг є по суті тренінгом спілкування, оскільки навчає вербальним і невербальним методам спілкування, заснованим на прийомах НЛП. Природно, що цими прийомами можуть користуватися як жінки, так і чоловіки. Їх застосовують у всьому світі адвокати, менеджери, комівояжери, співробітники адміністративного апарату, тобто люди, чия професія пов'язана із спілкуванням.

Ми пропонуємо дані прийоми саме в жіночому тренінгу, оскільки вважаємо, що жінка із стародавніх часів була хранителькою домівки і, якщо вона хоче зберегти подружні відносини, відносини довіри і взаєморозуміння, повинна нею залишатися і зараз. Тобто ця складова входить в поняття її статевої ролі.

Жінці легше здійснити які-небудь зміни в своєму характері, поведінці саме через її фемінні якості: гнучкості натури, мінливості, текучості, прагненні заповнити форму змістом. Чоловік менш схильний до змін, про що, напевно, можна судити і по жіночій (в основному) складовій різноманітних психологічних тренінгів, лекцій і семінарів.

3.2. Аналіз та інтерпретація контрольного експерименту

Можна відзначити, що виконання вправ на спілкування і формування жіночих якостей викликали в учасниць утруднення. Особливо важкою виявилася вправа «Вирази себе», що свідчить, з одного боку, про недовіру один до одного (учасниці переживали, як вони виглядатимуть в очах партнерів по тренінгу), а з іншого – про невміння рефлексувати свій стан.

Теоретичний блок на кожному занятті викликав живий інтерес, бажання поговорити на запропоновану тему довше. Проте отримані знання

застосовувалися на практиці насилу. Можна припустити, що учасниці звикли отримувати знання, які в реальному житті не вимагають постійного застосування.

В процесі занять дівчата вчилися спілкуватися, довіряти одна одній, рефлексувати. До 4-5-го заняття в 70% дівчат подібні труднощі вже не виникали і справи виконувалися легко та із задоволенням.

Варто відзначити, що домашні завдання викликали труднощі в тих випадках, коли треба було поспілкуватися з членами сім'ї, друзями на новому рівні, тобто використовуючи отримані знання. Один з одним же вони практикували подібний рівень спілкування.

В ході тренінгу дівчини дізналися багато нового про особливості психосексуального розвитку обох статей, отримали інформацію про конструктивні методи спілкування, тренувалися використовувати ці методи на практиці.

В результаті можна відзначити позитивну динаміку у відносинах з батьками, матерями, сім'єю, чоловічою і жіночою статтю. Особливо помітно змінилися відносини до чоловічої і жіночої статі, що можна пояснити тим, що дівчата побачили особливості розвитку і прояву обох статей в реальному житті й прагнули тепер не вимагати від представників протилежної статі того, що їм не властиво.

Дівчата стали відзначати в себе й ідеалізувати жіночі якості більшою мірою, ніж загальнолюдські. Тобто ми можемо говорити про позитивну динаміку в формуванні статевої ідентифікації і категорій маскулінності-фемінності.

Звичайно, не можна сказати, що всі проблеми в цій сфері було розв'язано в процесі тренінгу: в деяких учасниць ще збереглося негативне відношення до батька, до чоловічої статі. Та варто відзначити, що абсолютне значення негативу зменшилося і можна спостерігати загальну позитивну динаміку результатів

Ще один позитивний момент — це те, що дівчат зацікавила тема взаємостосунків, і зокрема — особливості взаємостосунків з протилежною статтю.

Існує ймовірність того, що вони використовуватимуть отримані знання в реальному житті, що допоможе їм встановити конструктивні сімейні відносини і уникнути конфліктів в інших сферах. Отримані результати говорять про ефективність пропонованого тренінгу і бажаності його застосування.

Ефективність проведення соціально-психологічного тренінгу щодо розвитку статевої ідентифікації у дівчат підтверджується результатами обговорення з учасниками корекційних занять в межах зворотного зв'язку та самозвітів. Принципово змінилися їх погляди щодо ролі чоловіка та жінки в сім'ї, школі та суспільстві, більш пошанованими стали інтелектуальні та ділові якості жінки. При аналізі самозвітів було виявлено те, що піддослідні відреагували на досвід групового навчання за такими напрямками тренінгу: а) перегляд власних поглядів на гендерні стереотипи щодо образу чоловіка та жінки відбувся у 56,4 % дівчат; б) прагнення удосконалювати себе для вироблення андрогінних якостей з'явилося у 53,0 % дівчат.

Це дає змогу зробити висновок, що обрана форма корекційної роботи розвиває у дівчат більш гармонійне усвідомлення свого „Я”, переживання своєї статевої належності, дозволяє апробувати нові форми адекватної гендерної поведінки, конкретизувати андрогінну статевою ідентифікаційну матрицю в структурі самосвідомості, визначити ідентичності, що домінують у структурі категоріальної системи „Я-концепції”. Після корекційних занять відбулося виокремлення та актуалізація чітких конструктів, які формують більш адекватне гендерне уявлення піддослідних про себе, особистісну гендерну поведінку тощо.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів нашого дослідження дало можливість сформулювати загальні висновки:

Теоретичний аналіз соціально-психологічних чинників статеворольової ідентифікації особистості дав змогу розробити методологічний підхід, що найбільш адекватно відповідає завданням дослідження. Як такий нами використовується особистісно-гендерний підхід, в основі якого покладено принципи: а) об'єктивності, паритетності, цілісності у вивченні та розвитку статеворольової ідентифікації особистості; б) розвитку гендерної свідомості і самосвідомості у діяльності, що необхідно для правильного розуміння прояву та розвитку „Я-концепції” особистості, освоєння нею статевих ролей; в) наступності, який передбачає послідовність у передачі гендерних знань молоді, їх адекватність віковим можливостям дитини, поступове розширення інформаційного гендерного поля, в якому авторитет джерела інформації (батьки, педагог, психолог, лікар) є важливою умовою нормального психосексуального розвитку особистості; г) гендерного паритету при створенні підручників, за яким необхідною умовою є „формула рівності”, що передбачає партнерство та паритетні можливості жінок і чоловіків як суб'єктів змін у соціальних, економічних і політичних процесах; д) збереження природної доцільності статевооптимальних та біологічно доцільних властивостей статевої належності особистості. Вивчення соціально-психологічних чинників дозволяє на основі даного підходу дослідити особливості процесу становлення статеворольової ідентифікації підлітків і розкрити умови, необхідні для їх гармонійного розвитку з урахуванням особистісно-гендерного підходу. В результаті проведення соціально-психологічного тренінгу було зафіксовано позитивний вплив корекційної роботи на рівень розвитку відповідної статеворольової ідентифікації.

Експериментально підтверджено ефективність запропонованої корекційної програми роботи щодо формування гендерної ідентичності у дівчат в юнацькому віці. Ефективним шляхом оптимізації цього процесу виступала активізація засобами психокорекції таких механізмів формування ідентифікації: а) робота над усвідомленням свого „Я”, формуванням впевненості у собі (когнітивний компонент); б) розвитком умінь і навичок формування гендерної ідентичності, та ефективно використовувати стилі поведінки (поведінковий компонент); в) усвідомленням власних гендерних орієнтацій та цінностей, подолання кризи самовизначення (емоційний компонент). Показниками результативності психокорекційної роботи є продуктивність якісних змін, а саме, перегляд власних поглядів піддослідних на гендерні стереотипи щодо образу чоловіка й жінки, прагнення удосконалювати себе для вироблення умінь та навичок гендерної поведінки, розвивати гендерну свідомість та самосвідомість. Результативність проведеної психокорекційної роботи свідчить про необхідність врахування особливостей статевої ідентифікації, психосексуального розвитку дівчат при вихованні в умовах сім'ї та школи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї складної проблеми. Глибшого вивчення вимагають такі питання як особливості статевої ідентифікації дівчат в умовах повної та неповної сім'ї, в умовах неправильного виховання, пов'язаного з особистісними рисами батьків, впливу неформальних молодіжних об'єднань тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. - М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Берн Ш.П. Гендерная психология. – СПб.: Нева, 2001. – 320 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: навч. Посіб. /О.В.Скрипченко., Л.В.Волинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Бондаровська В.М. Тендерний паритет у сім'ї: соціально-психологічні засади // Формування тендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Київ, 5-7 грудня 2002 р.). – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002.
5. Вейнингер О. Пол и характер: Принципиальное исследование: Пер. с нем. - М.: Терра, 1992. - 480 с.
6. Говорун Т. В., Кікінежді О.М. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс. - Тернопіль: Нова книга - Богдан, 1999. - 383 с.
7. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія. Навч.посібник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 248 с.
8. Горностай П. П. Социализация личности и психологические роли // Теоретические и прикладные вопросы психологии (материалы юбилейной конф-ии "Ананьевские чтения-97".-Вып.3.- Ч.1.-СПб, 1997.- С. 325-330.
9. Горностай П.П. Диагностика и коррекция ролевых конфликтов // Журнал практического психолога.- 1999.- N 1.- С. 44-51.
10. Горностай П.П., Васьковская С.В. Теория и практика психологического консультирования Проблемный подход. - Киев: Наукова думка, 1995. - 128 с.
11. Городнова Н.М. Статеворольова соціалізація підлітків в сучасній школі: Неперервна професійна освіта: теорія і практика // Наук.-методичн. журнал. – 2001. – № 3. – С. 56–63

12. Джонсон Р. А. Она. Глубинные аспекты женской психологии: Пер. с англ. Х.: Фолио; М.: Ин-т общегуманит. исслед. 1996. - 124 с.
13. Каширская И. К. Социально-психологический анализ основных источников информации и процесс гендерной социализации. // Вопросы психологии. 2003. №6. С. 56 – 63.
14. Клецина И.С. Гендерная социализация: учебное пособие. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. – 240 с.
15. Киппер Д. Клинические ролевые игры и психодрама: Пер. с англ. - М.: Независ. фирма "Класс", 1993. - 222 с.
16. Кон И.С. Психология половых различий // Вопросы психологии – 1981. - №2 - С. 47-57.
17. Кон И. С. Социология личности. - М.: Политиздат, 1967. - 383 с.
18. Кроник А.А., Кроник Е.А. В главных ролях: Вы, Мы, Он, Ты, Я: Психология значимых отношений. - М.: Мысль, 1989. - 204 с.
19. Коробанова О.Л. Психологические особенности ролевого общения учащихся юношеского возраста. - Автореф. ... канд. психол. наук. - К., 1992. - 24 с.
20. Кон И. С. Психология ранней юности. М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
21. Костюк Г.С. Свідомість і діяльність людини // Психологія. Підручн. для педагогічних вузів. – К., 1968. – 365 с.
22. Кочарян А.С. Личность и половая роль: Симптомокомплекс маскулинности/фемининности в норме и патологии.- Х.: Основа, 1996. – 127 с.
23. Лопухова О.Г. Психологический пол личности: адаптация диагностической методики//Прикладная психология. – 2001. - №3. – С. 25-28.
24. Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). – К.: НАН України Інститут соціології, 1999.
25. Мниховскій А. Женственность.- 3-е изд.- К., 1885.- 74 с.

26. Мухіна В.С. Особенности идентификации с собственным “Я”. Кризис личности в отрочестве // Возрастная психология: Феноменология развития, детство, отрочество. – М.,1998. – С. 398–408.
27. Некрасов С.Н., Возиликин И.В. Жизненные сценарии женщин и сексуальность.- Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1991.- 168 с.
28. Практикум по гендерной психологии/Под ред. И.С.Клециной. – СПб., 2003. – 398 с.
29. Психология личности: Словарь справочник / Под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. - К.: Рута, 2001. - 320 с.
30. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. / Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. - Спб.: Питер, 2003. – 1096 с.
31. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. – М., 1996. – 354 с.
32. Соціально-педагогічні аспекти збереження та зміцнення здоров'я дітей та молоді в Україні: матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (12 – 13 квітня 2007 р.) – Мелітополь, 2007. – С. 70-76
33. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. - К.: Либідь, 2003. – 376 с.
34. Толстых А. В. Возрасты жизни. - М.: Мол. гвардия, 1988. - 223 с.
35. Харламенкова Н.Е. Роль отца в дифференциации гендерной идентичности. // Психологический журнал. – 2007. – Т. 28. – №3. С. 56-64.
36. Хорни К. Женская психология: Пер. с англ.- СПб.: Вост.-Евр. ин-т психоанализа, 1993.- 224 с.
37. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис: Пер. с англ.- М.: Прогресс, 1996.- 344 с.
38. Gordon Ch. Development of evaluated role identities // Annual Review of Sociology. - 1976. - V. 2. - P. 405-433.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Тренінг «Програма формування фемінного стилю поведінки в дівчат юнацького віку»

Заняття 1

Цілі:

1. Встановлення емоційного, психологічного контакту.
2. Визначення правил групового спілкування.
3. Розвиток розуміння маскулінності і фемінності, причин статевого диморфізму.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вправа «Знайомство»

Всі учасники по черзі називають себе і ціль свого приходу на тренінг.

2. Визначення правил тренінгу

Правила:

- вся інформація зберігається всередині групи;
- кожен сам для себе визначає міру відвертості;
- якщо учасник не хоче виконувати яку-небудь вправу, він робить заборонний знак і тихо відходить убік, не заважаючи іншим.

3. Вправа «Дзеркало»

Вправа дозволяє визначити, рухи якого типу більш властиві учасникам тренінгу (маскулінного, фемінного).

Ведучий здійснює різкі рухи, символізуючи силу, рішучість, волю, під музику типу «Танець з шаблями» Хачатуряна, учасники повторюють рухи (2-3 хвилини).

Учасникам пропонується зав'язати очі й виконати під будь-яку нейтральну танцювальну мелодію якісь рухи, потанцювати. Ведучий спостерігає, рухи якого типу переважають, потім питає: як себе відчували в першій частині вправи, в другій, в третій; які рухи приємніше було виконувати, чому?

4. Обговорення

Що значить маскулінний тип поведінки, фемінний тип? Як це може виявлятися в рухах тіла, танці?

5. Теоретичний блок

Ведучий. Ми з вами з'ясували деякі особливості прояву жіночності і мужності. Але чому ж саме таким чином розподілені ці риси між чоловіком і жінкою? Виявляється, чоловік і жінка навмисно створені як два абсолютно різні істоти, оскільки природа зумовила їм абсолютно різні ролі. Вони відрізняються не тільки фізіологією, але і психікою, поведінкою, способами сприйняття і збагнення навколишнього світу.

Статеві відмінності виявляються на генетичному, гормональному і нейроендокринному рівнях. Жінки і чоловіки розрізняються за способами мислення: в чоловіків краще розвинене просторове мислення, в жінок – вербальне; чоловіки краще сприймають, бачать загальне, жінки – приватне, деталі і т.д.

Чоловіка природа створила «розвідником», що бере на себе функції зіткнення з новими умовами існування. А якими якостями повинен володіти розвідник? Умінням ризикувати, бути активним, сильним, спритним, надійним, мужнім, уміючим миттєво ухвалювати рішення, брати відповідальність на себе.

Жінку ж природа створила як хранительку генофонду. Відповідно, і якості хранительці зумовила такі, як обережність, мудрість, хитрість, терпіння, уміння виживати, ласкавість, ніжність і т.п.

Але пройшло багато років, а звичка залишилася. Дочки переймають в своїх матерів уміння постояти за себе, владність, звичку все вирішувати самій. І чоловікам стало нічого робити поряд з мужньою жінкою. «Коня на скачку зупинить, до хати, що горить, увійде...» – навіщо їй захисник?

І чоловіки в своїй більшості стають пасивними. Хоча підсвідомо чоловік відчуває себе всупереч всьому господарем, головою сім'ї, і, коли в реальній ситуації це не виправдовується, він (знову ж таки не усвідомлюючи,

чому) відчуває себе приниженим, поганим і часто починає пити, рятується втечею.

Існує таке поняття, як соціальна статевая роль, тобто та роль, яку ми програємо щодня як чоловіки і жінки. Цю роль визначають суспільні уявлення, пов'язані з культурними і моральними особливостями суспільства. Від того, наскільки вірно ми засвоїли зразки поведінки, властиві нашій підлозі, залежить упевненість в спілкуванні з своїм і протилежною підлогою, упевненість в собі. Від цього залежить, наскільки щасливо складуться відносини в сім'ї, наскільки здорова наша дитина, оскільки уявлення про мужність-жіночність можуть стати етичним регулятором поведінки.

6. Вправа «Яких якостей більше?»

А зараз давайте спробуємо визначити, яких же якостей більше в нас.

Ділимо лист навпіл. У одній частині листа відзначаємо свої жіночні риси, в іншій чоловічі. Чого більше?

7. Прощання

Всі беруться за руки, посилаючи один одному по колу посмішку.

Заняття 2

Цілі

1. Визначення причини невдач в процесі спілкування, оволодіння вербальними і невербальними методами спілкування.

2. Формування фемінного стилю поведінки.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Вітання

Всі беруться за руки, посилаючи по колу посмішку. Вправа дозволяє встановити емоційний контакт з учасницями.

2. Вправа «Манекенниці»

В процесі вправи дівчини вчаться не соромлячись показувати переваги красивої жіночої ходи, гідно підносити себе, розраховували на схвалення.

3. Вправа «Добийся свого»

В процесі вправи учасниці випробують різні стилі спілкування, вчать-ся вибирати конструктивний тип поведінки. Під ритмічну музику вони рухаються по залу в довільному напрямі, розбившись на пари.

Заздалегідь треба домовитися, хто з них перший, хто другий. Першому необхідно умовити другого зробити якусь сумісну дію (попити разом чаю, сходити в кіно, щось обговорити). Другому вимагається не погоджуватися, поки це можливо. По знаку ведучого учасниці міняються ролями.

4. Обговорення

Що відчували по ходу вправи?

Чи вдалося кому-небудь умовити партнера, як ви це робили? Які стилі взаємодії застосовували (маскулінні, фемінні)?

Як це виявляється у вашому житті?

5. Теоретичний блок

Повідомлення про типи сприйняття і реагування (візуальному, аудіальному, кінестетичному).

Ведучий. Кожній людині хочеться, щоб його розуміли повністю і не дивлячись ні на що. Але в житті чомусь це відбувається надто рідко. Чому?

В різних людей різні типи сприйняття навколишнього світу. Це може бути візуальний тип, коли людина сприймає і переробляє інформацію у вигляді зорових образів. Аудіальний – коли все це відбувається за допомогою звуків. Кінестетичний – якщо людина сприймає інформацію про навколишній світ через тілесні відчуття. Це не означає, що в людей певного типу інші органи чуття не беруть участь в сприйнятті, але визначає найсильнішу і найпершу реакцію домінуючий канал, а вже потім всі інші.

Про те, як бути в цій ситуації, ми поговоримо на наступному занятті. А зараз спробуйте пригадати, як ви сприймаєте навколишній світ. Чим вам, наприклад, запам'яталося літо? Що виникає спочатку: образ, звуки, відчуття?

6. Прощання.